

«Варвари ХХ століття»: переоцінка традиційного образу німецької культури в Росії на початку Першої світової війни

Досліджуються особливості формування образу німецької культури російськими інтелектуалами на початку Першої світової війни. Аналізуються публіцистичні та історіографічні джерела як інструмент ведення Росією «інформаційної війни» в контексті тогочасної «історичної культури».

Ключові слова: німецька культура, «образ ворога», колективні уявлення, Перша світова війна, російська публіцистика.

Постановка наукової проблеми та її значення. Кінець ХІХ — початок ХХ ст. ознаменувався появою спільного європейського інтелектуального простору, яких відрізнявся взаємопроникненням і запозиченням різних елементів національної «наукової культури» та спробою їх перенесення на «власний ґрунт». Передумовою для виникнення принципів міжнародної наукової кооперації та феномену космополітизму вчених стала інтернаціоналізація політичного життя після встановлення в 1814–1815 рр. найбільш дієздатної в Новий час віденської системи міжнародних відносин. Це привело до того, що на зламі ХІХ–ХХ ст. Європа впритул наблизилась до інтеграції на принципах, за якими відбувається сучасна глобалізація.

Поглиблення зв'язку між європейськими країнами потребувало вирішити нагальну вимогу часу – утвердити спільну для європейських народів культурну ідентичність. Саме в той час уперше зафіксовано системне використання політиками історичної науки для формування у широких народних мас «правильного» історичного мислення.

Водночас виконання цього завдання було вкрай складним, оскільки комунікативність творчого процесу між представниками професійного «цеху істориків» відбувалась на фоні посилення шовіністичних та націоналістичних настроїв у європейському суспільстві й зростанні мілітаризму, а результатом спроб політиків «іструменталізувати історію» стала поява в європейському співтоваристві орієнтирної кризи.

Початок Першої світової війни призвів до розпаду інтернаціоналу вчених: улітку 1914 р. розпався Міжнародний союз академій та наукових товариств Берліна, Геттінгена, Лейпцига, Лондона, Мюнхена, Парижа, Рима, Петербурга, Відня, Вашингтона, створений за ініціативи Лондонського королівського товариства в 1899 р. [1, с. 247].

Представники наукової та культурної еліти ворогуючих країн стали активними учасниками різнопланових дискурсів, намагаючись ідеологічно протистояти супротивнику шляхом «пропаганди минулим», тобто активним застосуванням знань про минуле, історичних образів, аналогій та історіософської рефлексії. Історія в умовах воєнного часу звелася до рівня простого засобу пропаганди. Цьому сприяла традиція панування в науці та суспільстві канонів класичного історизму. Вчені-гумантарії у своїх працях, статтях, лекційних курсах проводили історичні паралелі з сучасними подіями та намагалися вписати війну в широкий історіософський контекст.

Війна стала початком цивілізаційного розколу та «висхідною катастрофою ХХ століття», адже не вирішила європейські суперечності, які вилилися в Другу світову війну (1939–1945 рр.), «Третю, холодну світову війну» (1946–1989 рр.) та сучасну «Четверту, інформаційну світову війну», де ідеологічні баталії набули не менш важливого значення, ніж військові битви. В сучасній історіографії зазначають, що феномен «інформаційної війни» бере витоки з періоду 1914–1918 рр. [2, с. 70; 3, с. 35; 4, с. 2; 5, с. 53].

Дослідження засобів інформаційних баталій на ниві «історичної культури» та трансформації ставлення до культури інших із «чужої» у мирний час до «ворожої» в умовах військового протистояння є актуальним у зв'язку із сучасною кризою стабільності світового порядку.

Аналіз останніх публікацій із цієї проблеми. Питання впливу вчених-гуманітаріїв на суспільні погляди росіян у процесі формування культурної ідентичності порушив Е. Колчинський [6]. Тему феномену інформаційної війни та ролі в ній засобів «історичної культури» розробив Д. Суржик у статті «Англо-німецька інформаційна війна у США в роки Першої світової війни» [7]. Проблеми «культурних катастроф» Першої світової війни присвячені праця М. Дереза «Полум'я Лувену: військовий досвід академічного співтовариства», стаття Х. Зібум «Від місця катастрофи до храму світла» [8; 9] та ін. Автори акцентують увагу на переході науки на «воєнні рейки», проблемі міжкультурної комунікації та сприйняття відмінності між своєю та чужою культурою. Водночас, на нашу думку, за межами сучасних досліджень залишається широкий пласт публіцистичних джерел, а також тогочасних історіографічних рефлексій щодо уявлення про німецьку культуру загалом.

Мета і завдання дослідження. У статті зроблено спробу визначити вплив російської періодики та історіографії на початку Першої світової війни на переоцінку сприйняття німецької культури. Для здійснення цієї мети поставлено такі завдання: 1) відтворити процес трансформації сприйняття німецької культури від «взірця для наслідування» до «культури дикунів»; 2) визначити сутність образу «варварів ХХ століття» як пропагандистського інструменту в роки Першої світової війни у формуванні стереотипів масової свідомості росіян.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Початок Першої світової війни стимулював кардинальну переоцінку відносин Російської імперії з Центральними державами, насамперед із Німеччиною. Як відомо, характерною особливістю російської науки ХІХ ст. було те, що вона розвивалася під впливом німецької академічної думки. Тому вченим-гуманітаріям необхідно було переосмислити власні теоретичні інтенції в умовах патріотичного піднесення на початку війни і розробити нові інтерпретаційні схеми. Вони виконували вагоме суспільно значиме завдання у формуванні «образу вічного варвара» в масовій свідомості росіян.

Безперечно, поворотним пунктом у розірванні будь-яких відносин Росії та Німеччини стала руйнація пам'яток європейського мистецтва, які опинилися в зоні бойових дій на Західному фронті. Німецькі війська 20 вересня 1914 р. піддали Реймський собор Богоматері потужному бомбардуванню, повністю усвідомлюючи, що мова йде про національну святиню французів, де століттями проходило зведення на престол королів. Єдиною метою артобстрілу, в результаті якого загорівся дах готичного собору, було знищення супротивника. Ця катастрофа і донині уособлює варварство та сліпу руйнівну лють війни [8, с. 39]. Проте найбільш гостро сприйнялося спалення 25–27 серпня 1914 р. бібліотеки католицького Лувенського університету на території окупованої Бельгії, яка нараховувала 230 томів, 950 манускриптів та 800 інкунабул. Цей інцидент виявився вельми зручним як красномовна ілюстрація навали сучасних гунів та варварів проти старої європейської культури, адже нагадував долю Олександрійської бібліотеки [9, с. 622].

Російські вчені-гуманітарії на початку війни мусили включитися в ідеологічну боротьбу з недавніми вчителями та колегами [6, с. 14–16]. На початку війни російські історики, філософи, літературознавці, публіцисти були змушені критично переоцінити інтелектуальні здобутки німецької соціогуманітарної науки ХІХ ст. Практично всі автори визначили своє бачення проблеми німецького впливу на російську культуру й погоджувалися з тим, що до німецьких праць потрібно підходити дуже обережно та скептично.

З кінця серпня 1914 р. на сторінках російської преси німців почали змальовувати варварами, дикунами, чудовиськами, нахабними злочинними розбещеними тваринами, що вчинили невинувато жорстокі звірства в Бельгії: «дикі орди германців перебили жителів, спалили і пограбували бельгійські міста, але честь і доблесть народу залишилася поза сферою досяжності обагренних, закривавлених та забруднених лабетів тевтонських мародерів» [10, с. 13]. На думку редакції журналу «Война», німці повернулися до давніх засобів ведення бою, які європейці застосовували ще в ХІІ ст.: «якщо придивитися до способу ведення війни германцями, – ми і тут зауважимо їх неповагу до національно-культурних прав та історичних традицій інших народів. Лувен, Малин, Антверпен, Шантільї і Реймський собор зруйновано не варварами, які через невігластво знищують бібліотеки, храми, музеї. Німці добре знають ціну мистецтву, науці і релігійному натхненню. Але вони не поважають, для них

Історичні студії

немає нічого святого, раз це належить не їм, а іншим. І ця озлоблена неповага куди гірше грубого варварства орд Атїлли і Тамерлана» [11, с. 7; 12, с. 5].

Редактор «Русской старины» П. Воронов прирівнював німецьких солдатів до гунів і вандалів, звертаючи особливу увагу на їхні дії щодо цивільного беззахисного населення: «германці безжално грабують населення, накладають жахливі контрибуції, розстрілюють чоловіків і жінок, гвалтують жінок і дітей, знищують пам'ятки мистецтв і архітектури, спалюють дорогоцінні книгосховища». Автор детально описував звірства німців, які безперервно влаштовували погроми цивільного населення, нагнітаючи емоційні настрої читачів до вищої точки ненависті до ворогів: «чоловіків, жінок і дітей нещадно розстрілюють: бували випадки, коли змушували пити кров убитих», «германці розрізали одному дідові руку на три поздовжні смуги, а потім повісили його за ноги і спалили живцем», «у деяких осіб було відрізано статеві органи».

П. Воронов стверджував, що німці перестали бути культурною нацією, бо вчинили бридкі, мерзенні, низькі, безглузді вчинки: у Кенігсберзі влаштували облаву, побили та кинули до в'язниць російських підданих; видряпали очі іконі Богородиці. Особливо його обурило поведінка німецьких солдат у замку польського магната, який після них постав у жахливому вигляді: «ліжка, застелені чудовою білизною, були запаскуджені екскрементами. Чоловічі портрети в прекрасній родовій галереї були розрізані, у них виколоті очі, а біля портретів жінок підведені гірчицею вуса».

П. Воронов закликав покінчити із «німецьким засиллям» у російській економіці, конфіскувати фабричну, торгівельну, акціонерну власність німців та австрійців на російських теренах. Він наголосив, що найбільш сильно під німецький вплив потрапила Прибалтика: «для латвійців ця війна патріотична, істинно національна. Вони розуміють, що з перемогою німців їх обернуть на робочу худобу, а перемога росіян звільнить їх назавжди від гніту Німеччини над ними». На його думку, «напрочуд тваринна німецька нація»: «покрила себе такою ганьбою у цю війну, що цієї ганьби їм ніколи не відмити від капосних сторінок їхніх діянь» [13, с. 371–380; 14, с. 648–653].

Війна 1914 р. являла собою «нещадну боротьбу цивілізації, що знаходиться в небезпеці, з найбільш мерзеним варварством» [15, с. 18]. Головною метою німців, згідно з автором, було насадження своєї культури шляхом зради, брехні, лицемірства, шпигунства та закабалення усіх європейських народів: «завоювання Європи, чи, якщо бажаєте, повне її поневолення німецькому ярму, поневолення, яке в Берліні називали “організацією”, впродовж довгих років було ретельно обмірковано». Німці відчули себе безперечними лідерами на континенті, а заснувавши військову імперію, стали породженням зла для сусідів [16, с. 7–11; 17, с. 330].

Найбільш гостро обурювали «звірства, вчинені німецькою солдатчиною» в Бельгії. До всього німецького застосовувались епітети: «дикуни», «чудовиська», «злочасні кати», «ярма juxta» (з латинської «послідовники». – С. К.), «люди з проклятою, нечистою кров'ю», «мерзенні тварини», «не кращі за хижих звірів, випущених на волю», «грабіжники», «ординці», «німецька зараза», «біляві дикі тварини», «ганебна велика Імперія», «тевтонський сказ», «варвари», «відступники»; до їх союзників австрійців та турків – «одряхлілі держави», «релігійні банкрути», «уражені сліпотою».

Інші ж народи наділялися позитивними рисами: французи – «рішучі нащадки Жанни д'Арк»; бельгійці – «самовіддані герої», «жертви», «мученики», «мерзенно пригноблені», «великий маленький народ», «славне маленьке Королівство»; англійці – «люди з почуттям власної гідності та правоти, що приєдналися до європейського хрестового походу»; росіяни – «захисники скривдженої честі», «славні герої» тощо [18, с. 218–241].

Автор статті дійшов висновку, що союзники по Антанті воюють «для того, щоб урятувати світ від рабського підкорення Німеччиною», вони обов'язково переможуть, адже «б'ються за найкращу ідею, яка коли-небудь існувала в світі» [19, с. 164–191].

На початку війни стала популярною аналогія між Німеччиною початку ХХ ст. і середньовічною монгольською ордою. Ректор Московського університету М. Любавський у промові перед учнями Медведковської гімназії, спираючись на історичний досвід, зробив висновок, що у разі поразки від Німеччини Росію чекатиме «темне майбутнє»: «Знайте, панове, що нове ярмо устократ буде важче за колишнє ярмо, татарське. Татарин тільки грабував майно російської людини, але

залишав у спокої його душу; тевтон прагне пожерти не тільки матеріальний добробут інших народів, але й їх духовну індивідуальність» [20, с. 9].

Відомий мислитель С. Франк підкреслив, що в сучасній боротьбі проти Росії стоїть сила «нового Чингізхана з телеграфом», озброєного не лише військовою та промисловою технікою, але і найкращими в Європі наукою, народною освітою, законодавством, висококваліфікованим чиновницьким апаратом. Тривалий час на німців психологічно впливали через «механічну дресуру дисципліною», яка перетворила їх на «державних слухняних холопів», «ідолопоклонників», «рабів та лакеїв чужої волі». Німецький мілітаризм поєднав високу наукову культуру і низьку варварську мораль. Німеччина все ще залишилася країною «ідеалістів, мрійників та мислителів», але змінився «предмет бажань» – замість кантівського і шіллерівського царства духу і свободи, головною метою устремлінь сучасних німців стала технічна практичність та військова могутність. С. Франк стверджував, що всі слова про німецьку аморальність не можна сприймати виключно полемічно, адже саме Німеччина порушила нейтралітет Бельгії, зруйнувала Левен, застосувала методи піратства на морі [21, с. 1–12].

На думку одного із «будителів оновленого слов'янофільства» В. Розанова, німці – це «страшна нація», «сильний звір» із рисами «ніцшеанської надлюдини» чи біблійного Навуходоносора. Розглядаючи питання сутності німецьких «звірств», філософ заглибився в європейську історію та наголосив, що вся західноєвропейська історія – це насилля сильного над слабшим. Католицькі священики не лише «раби Божі», але і «світські воїни». По-варварськи зруйнувавши залишки Римської імперії, вони почали насаджувати мечем свою віру й утвердили грубу націю, замасковану тонкою шкірою філософії та культури [22, с. 30–48].

Згідно з уявленнями М. Бердяєва, пангерманізм – це вічна загроза для слов'янства, для його існування і майбутнього. Якщо в минулі сторіччя Росія відбивала татарське ярмо, наполеонівську навалу, турецькі звірства, то тепер росіяни мають консолідуватися, щоб протистояти новому ворогові – пруському юнкерові, який насправді був варваром під прикриттям зовнішньої цивілізації. Мислитель порівняв Новітній час з епохою Великого переселення народів та наголосив на тому, що людство вступило в новий історичний період. На його думку, німці завжди були матеріалістами, звідси і зв'язок між «старою Німеччиною, – Німеччиною великих мислителів, містиків, поетів, музикантів, – і новою Німеччиною, – Німеччиною матеріалістичною, мілітаристською, індустріальною, імперіалістичною», зв'язок між «німцем – романтиком і мрійником та німцем – насильником і завойовником» [23].

Дослідник німецької історичної школи В. Бузескул намагався пояснити, «чим саме було спричинено піднесення Німеччини, та зрозуміти витoki імперської ідеології, яка найкраще проявилася в німецькій історичній науці». Він переконував, що німецька історична наука ХІХ ст. сприяла процесу перетворення Німеччини на «велику Пруссію», оскільки праці «пруських істориків» сформували суспільну ідею «великої держави», заклали основні риси нової Німеччини, де визначальними стали: презирство до інших націй, цинічне зневажання політичної практики імплементації; культ поклоніння перед силою; фундаментальне переконання у величчі німецької раси, яка може пригноблювати та поглинати інші народи [24, с. 4; 25, с. 46–55].

Відомий російський літературознавець К. Арабажин спробував охарактеризувати національні типи, тобто «продукти історичних умов», слов'янської та германської культури: «всім відомі історичні умови, в яких проходить життя тевтонів. Завжди війни, розбої, грабежі. Споконвічний Drang nach Osten («натиск на Схід». – С. К.), куди войовничі орди тевтонів ішли під прапором хреста, але несли пожежі, смерть, кровопролиття і насильство. Важко уявити собі жахи цих навал, які перетворювали квітучі країни в одне суцільне кладовище. Про це свідчать німецькі розповіді Граматика, Самсона, Гельмгорста та ін.». К. Арабажин дослідив етимологію деяких німецьких слів: «недарма саме слово Volk (нині народ) означало те саме, що наше — полк; недарма в аристократії у німців виділялося все те, що вміло грабувати: німецьке слово граф того ж кореня, що дієслово greifen (грабувати, брати, хапати)» [26, 8–9].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Війна стала каталізатором переоцінки загальних цивілізаційних цінностей. Через окреслення контурів відмінності культури ворога заперечувалася приналежність його до «цивілізованого світу». Основна увага пропаганди зосереджувалася на німцях – ворогу № 1. Російські інтелектуали з початком бойових дій були змушеними критично ставитися до культурного спадку та наукових надбань німців. Війна призвела до

формування національно-державних моделей організації науки. Російські вчені-гуманітарії та публіцисти активно включалися в ідейно-пропагандистську підтримку свого уряду, продемонструвавши під прапором патріотизму та «захисту вітчизни» ненависть до колег у країнах противника. Вони виправдовували агресивність власного уряду та армії пишномовними сентенціями про захист світової культури й загальнолюдських цінностей, на які зазіхнув ворог.

Таким чином, у статті досліджено використання російською владою в роки Першої світової війни «історичної свідомості» для продукування в свідомості народу негативного «образу ворога» – німців, «варварів ХХ століття».

Джерела та література

1. Alter P. The Royal Society and the International Association of Academies, 1897–1919 / Peter Alter // Notes and Records of the Royal Society of London. – 1980. – Vol. 34. – № 2. – P. 241–265.
2. Волковский Н. Л. История информационных войн : в 2 ч. / Н. Л. Волковский. – Ч. 2. – СПб. : Полигон, 2003. – 735 с.
3. Mackenzie J. M. Propaganda and Empire. The Manipulation of British Public Opinion, 1880–1960. (Studies in Imperialism) / John MacDonald MacKenzie. – Manchester : Manchester University Press, 1985. – 288 p.
4. Sanders M. L. British Propaganda During the First World War, 1914–18 / M. L. Sanders, P. M. Taylor. – London : Macmillan, 1982. – 169 p.
5. Smith L.V. France and the Great War, 1914–1918 / Leonard V. Smith, Stephane Audoin-Rouzeau, Annette Becker. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 202 p.
6. Колчинский Э. И. Первая мировая война и некоторые векторы трансформации науки в Германии и России // Э. И. Колчинский / Наука, техника и общество России и Германии во время Первой мировой войны / под ред. Э. И. Колчинского, Д. Байрау, Ю. А. Лайус. – СПб. : Нестор-История, 2007. – С. 9–24.
7. Суржик Д. В. Англо-германская информационная война в США в годы Первой мировой войны / Д. В. Суржик // Пространство и время : междисциплинарный научно-аналитический и образовательный журнал. – 2013. – № 1 (11). – С. 88–93.
8. Зибум Х. От места катастрофы к храму света / Хелен Зибум // DE Magazin Deutschland: Помнить и чтить память. – 2014. – С. 38–41.
9. Derez M. The Flames of Louvain: The War Experience of an Academic Community / Mark Derez. – London : Leo Cooper, 1996. – 629 p.
10. Окровенная Бельгия // Лукоморье. – 1914. – № 28. – С. 13–15.
11. Старинные приемы в современной войне // Война. – 1915. – № 60. – С. 7.
12. Рысс П. Я. Будущее в настоящем / П. Я. Рысс // Отечество. Иллюстрированная летопись. – 1914. – № 1. – С. 5.
13. В. П. Заметки петроградского обывателя во время русско-немецкой войны / В. П. // Русская старина. – 1914. – № 11. – С. 364–384.
14. В. П. Заметки петроградского обывателя во время русско-немецкой войны / В. П. // Русская старина. – 1914. – № 12. – С. 636–654.
15. Бай Ж. Пруссификация Германии, ее история, цели и следствия = La prussification de L'Allemagne, son histoire, son but, ses resultats / Барон де Бай = Baron de Baye. – М. : Синодальная типография, 1915. – 21 с.
16. Baron de Baye. Son oeuvre / Baron de Baye // Русский архив. – 1915. – № 1–4. — С. 330–357.
17. Baron de Baye. Réflexion d'un Français dans sa seconde Patrie / Baron de Baye // Русский архив. – 1914. – № 9–12. – С. 350–381.
18. Baron de Baye. Enseignements de la guerre / Baron de Baye // Русский архив. – 1915. – № 9–12. – С. 18–43.
19. Baron de Baye. Notre délivration ou notre saervitude. Leur puissance mondiale ou leur décadence / Baron de Baye // Русский архив. – 1916. – № 5–6. – С. 164–191.
20. Любавский М. К. О значении переживаемого ныне исторического момента / М. К. Любавский // Экскурсионный вестн. – 1915. – № 3. – С. 3–12.
21. Франк С. Л. О духовной сущности Германии / С. Л. Франк // Русская мысль. – 1915. – № 10. – С. 1–18.
22. Розанов В. В. Война 1914 года и русское возрождение / В. В. Розанов. – Петроград : Типография А. С. Суворина, 1915. – 234 с.
23. Бердяев Н. А. Религия германизма / Н. А. Бердяев [Электронный ресурс] // Биржевые ведомости. – 1916. – 9 июня. – № 15608. – Режим доступа: http://krotov.info/library/02_b/berdyayev/1918_15_20.html
24. Бузескул В. П. Современная Германия и немецкая историческая наука XIX столетия. К происхождению современной германской идеологии / В. П. Бузескул. – Петроград : Типография М. М. Стасюлевича, 1915. – 72 с.

25. Бузескул В. П. Современная Германия и немецкая историческая наука XIX столетия / В. П. Бузескул // Русская мысль. – 1915. – № 2. – С. 24–55.
26. Арабажин К. И. Две культуры / К. И. Арабажин // Голос жизни. – 1914. – № 1. – С. 8–10.

Котова С. «Варвары XX века»: переоценка традиционного образа немецкой культуры в России в начале Первой мировой войны. Исследуются особенности формирования образа немецкой культуры русскими публицистами, историками, философами, литературоведами в начале Первой мировой войны. Анализируются публицистические и историографические источники как инструмент ведения Россией «информационной войны» в контексте тогдашней «исторической культуры». Прослеживаются изменения восприятия немецкой культуры от «примера для подражания» к «варварской культуре милитаризма». Именно в годы Первой мировой войны был поставлен вопрос о значении и влиянии немецкой философии, исторической науки, литературы на русских интеллектуалов и общество в целом. Сделан вывод о переоценки традиционного образа «немецких учителей», которые в пропаганде военного времени оказались идеологами милитаризма и не имели никакого отношения к «сокровищнице мировой культуры».

Ключевые слова: немецкая культура, «образ врага», коллективные представления, Первая мировая война, русские интеллектуалы.

Kotova S. «The Barbarians of the Twentieth Century»: Reassessment of the Traditional Image of German Culture in Russia at the Beginning of the World War I. The design features an image of German culture Russian publicist, historians, philosophers, literary critics at the beginning World War I is investigated in this article. The publicistic and the historiographical sources as a weapon of Russia in «information war» are analyzed in the context of «historical culture». The changes in the perception of German culture from «an example to follow» to the «barbaric culture of militarism» are traced. Exactly during the World War I the question about the significance and influence of German philosophy, history of science, literature on Russian intellectuals and society in general are raised. It is concluded about the revaluation of the traditional way of «German teachers» who in wartime propaganda were ideologists of militarism and had no relation to the «world culture».

Key words: German culture, collective representations, World War I, «image of enemy», the Russian intellectual.

УДК 94(477.84)«19»

Інна Гуцалюк –

*кандидат історичних наук,
спеціаліст права/правознавства (юрист),
секретар судового засідання Волинського
окружного адміністративного суду*

Міське громадське управління Кременця на початковому етапі національно-демократичних перетворень доби Української революції 1917–1921 рр.

Дано оцінку діяльності органів самоврядування м. Кременця – думи та управи – періоду Української Центральної Ради. Визначено їх структуру, юридичний статус та компетенцію, партійний і соціальний склад; показано шляхи вирішення нагальних суспільно-політичних, соціально-економічних і різного роду революційних питань, які виникали в ході їх діяльності; окреслено нормативно-правову базу, що забезпечувала життєдіяльність міського громадського управління, проаналізовано її пристосованість до вимог часу, а також сприйняття жителями міста роботи кременецького самоуправління загалом.

© Гуцалюк І., 2014